

УДК 78.05(477)

Ю.О. Москвіцова

ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМИ Й МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Однією з найважливіших проблем розвитку культури незалежної України є спрямування її на утвердження національної самосвідомості та національного відродження української нації. Важлива роль у процесі оновлення українського суспільства належить вивченню культурної спадщини регіонів. На сучасному етапі актуалізується потреба дослідження динаміки культури різних регіонів України як самостійних соціокультурних одиниць. Неможливо уявити національну культуру як цілісне й унікальне явище в світовому контексті без детального вивчення та аналізу окремих її регіональних складових.

В останні 20 років науковий інтерес до регіональної проблематики культурологічного та мистецтвознавчого спрямування значно зріс. Питанням формування методології вивчення регіональної культури присвячені роботи російських вчених Л. Гумільова, Г. Казакової, Г. Лебедева, Т. Ляпкіної, І. Мурзіної, та ін. Серед українських вчених, що вивчають проблеми регіоналізації, типологію регіональної культури слід назвати Я. Верменич, Т. Рудницьку, І. Студеннікова, Т. Ярошенко та ін.

Особливості розвитку регіональної культури України висвітлено у багатьох дисертаційних роботах, монографіях та численних статтях.

У пропонованій статті *метою постає* аналіз ступеня розробки питання культурологічної регіоніки в сучасних дослідженнях, їх тематичні напрями і методологічні засади.

Проаналізувавши наявні наукові розвідки, можна констатувати, що найбільш масштабно вивчена регіональна культура західної України. Недостатньо висвітленими залишаються північний і частково східний регіони, зокрема Донеччина та Луганщина.

Тематика регіональних наукових досліджень охоплює як особливості культурного та духовного життя регіонів загалом, так і проблеми розвитку окремих видів мистецтва – інструментального і хорового виконавства, сценічної хореографії, образотворчого, театрального мистецтва, архітектури, музичної педагогіки та освіти, фольклору. Серед напрямів досліджень, які найбільше цікавлять українських науковців, можна виокремити наступні: періодизація розвитку культури певного регіону; встановлення причинно-наслідкових зв'язків між соціальними і культурними процесами; становлення та розвиток музичного мистецтва в історичному контексті; розвиток українського театрального та образотворчого мистецтва; динаміка сучасного музичного фестивально-конкурсного руху; регіональний розвиток українського телебачення; дослідження релігійних феноменів пострадянського суспільства; вивчення передумов, етапів культурного розвитку чи навпаки занепаду досліджуваного регіону; вплив регіональної культури на життя певного етносу; внесок здобутків регіональної культури до загальнонаціональної культури держави.

Як зазначає А. Кравченко, регіональні дослідження української культури «тягнуть до культурологічної, мистецтвознавчої та історичної проблематики і, відповідно, спираються на понятійно-категоріальний апарат і методологічну базу цих дисциплін» [3].

Регіональні дослідження культурологічного спрямування дозволяють виокремити та систематизувати певні явища і факти в культурі конкретного регіону, знайти їх поза регіональні зв'язки, проаналізувати в контексті загальнонаціональної культури. Тематика досліджень культурологічного спрямування охоплює широке коло наукових розвідок. Автори дисертацій звертаються до вивчення культурно-мистецького життя окремих регіонів України в різні історичні періоди (М. Антошко, Т. Бурдейна-Публіка, С. Виткалов, Н. Кулик, Я. Лисенко, А. Литвиненко, Т. Мартинюк, Л. Микуланинець, О. Панфілова, О. Попович, М.

Ржевська, М. Слабченко, О. Стебельська, Т. Росул, П. Шиманський, О. Якимчук). Низка авторів вивчають розвиток регіонального телебачення (К. Беломоїна, А. Скорик, Є. Субота). Чимало робіт присвячено духовній культурі окремих регіонів України, зокрема дисертації О. Смоліної «Монастирі Слобідської України другої пол. XVII – початку XX ст. як історико-культурне явище», П. Даценко «Культурно-мистецька спадщина Житомирщини у вимірах українського духовного життя XIX – першої третини XX ст.», Л. Дорохіної «Богослужбовий спів в музичній культурі Чернігівщини на початку XX сторіччя», С. Іскри «Соціокультурна діяльність римо-католицької церкви у контексті духовної культури Поділля» та ін. Діяльність театральних установ різних регіонів в культурологічному контексті вивчається в дисертаційних роботах Я. Биструшкіна, О. Галонської, С. Думасенко, Ю. Сагіної.

Згадані дисертації дають уявлення про домінуючі методологічні напрями досліджень. Як відомо, методологія покликана визначати теоретичні принципи вирішення наукових проблем у межах предмету і в між предметних зв'язках. Найбільш широко в дослідженнях культурологічного спрямування використовують методи:

- конкретно-історичний, що дозволяє розглядати культурно-мистецьке життя регіону в контексті відповідних політичних, соціальних, культурних чинників;
- джерелознавчий, що сприяє залученню архівного матеріалу, періодики тощо;
- хронологічний – для відтворення етапів розгортання культурних процесів;
- ретроспективний – застосовується під час аналізу культурно-мистецьких процесів;
- порівняльний – для характеристики етапів становлення культури регіону в співставленні (схожість і відмінність) явищ і предметів, якісних і кількісних характеристик об'єктів;

- теоретичного узагальнення – для з'ясування особливостей мистецького життя регіону в системі загальнонаціональної культури;

- аксіологічний – ціннісний підхід до об'єкта вивчення.

В якості головних засобів розгляду культурно-мистецьких процесів регіонів науковцями використовуються системний, комплексний, історичний, соціокультурний, міждисциплінарний та семіотичний підходи. Варто зауважити, що підхід – це більш загальне поняття, ніж метод, який можна розуміти як позицію, ракурс, що формує концепцію досліджуваного явища. Системний підхід побудований на філософському розумінні цілого й частини, взаємозв'язку культурної системи з середовищем. У межах даного підходу культура розглядається як система, що складається та функціонує завдяки взаємодії об'єктивного і суб'єктивного, раціонального і емоційно-чуттєвого. Застосування системного підходу дозволяє посилити дослідницькі зусилля в аспектах історичної динаміки культури. Цей підхід сприяє пізнанню закономірностей і особливостей розвитку різноманітних культурних епох, типів культур, а також дозволяє глибше розглянути їх історичний взаємозв'язок [4].

Комплексний підхід використовується для аналізу не лише самого культурного явища, а й для всіх передумов та чинників, що впливають на його перебіг. Головним завданням є максимально розкрити сутність явища та умов його існування, пізнати не лише досліджуваний процес, а й середовище, на тлі якого він розгортається, природу й характер різноманітних впливів. Слід зауважити, що між системним і комплексним підходами існує тісний взаємозв'язок. Комплексний підхід на певному рівні дослідження може переходити в системний аналіз. Прикладом такого підходу є дисертація О. Смоліної «Монастирі Слобідської України другої половини XVII – початку XX сторіччя як історико-культурне явище», де для аналізу монастирської культури як цілісного явища застосовано комплексний і системний підходи. Застосування семіотичного підходу дає можливість розглядати мистецькі процеси як частину єдиного соціокультурного організму.

В основі соціокультурного підходу лежить розгляд окремого суспільства як локального динамічного соціокультурного процесу. Соціокультурний підхід передбачає не тільки розгляд окремих елементів суспільства і культури, а й, насамперед, панорамне відображення досліджуваних явищ в контексті глобального культурного розмаїття.

Внаслідок цього окреме суспільство в рамках соціокультурного підходу відображається як індивідуальне і неповторне в результаті різноманітних міжкультурних взаємодій [8].

Дедалі актуальнішим стає використання в наукових дослідженнях міждисциплінарного підходу. Відповідно до поставлених завдань в конкретному дослідженні науковці аналізують досягнення з різних наукових галузей – історії, філософії, етнології, соціології, психології, культурології, музикознавства тощо. Як зазначає М. Ржевська, розширення можливостей дослідження завдяки міждисциплінарному підходу «стає мало не обов'язковою умовою, коли йдеться про музичне мистецтво ХХ століття, позначене множинністю явищ, переплетінням складних за внутрішніми властивостями процесів» [9; 4]. Складність проблематики дослідження М. Ржевської «Музика Наддніпрянської України першої третини ХХ століття у взаємодії та перетвореннях соціокультурних дискурсів» зумовила доцільність застосування міждисциплінарного підходу. Спрямованість роботи на відтворення, розуміння і пояснення певного відтинку історичного процесу в його проекції на музичне мистецтво, у динаміці та в усій складності внутрішніх взаємозв'язків та взаємодій спонукала до використання також історичного та діалектичного методів. Крім того, були залучені можливості динаміки культури як окремої наукової дисципліни [9].

Регіональні дослідження мистецтвознавчого спрямування охоплюють широкий спектр проблемних питань. Одним із пріоритетних напрямів є висвітлення динаміки розвитку музичного, театрального, образотворчого мистецтва в цілому, а також окремих аспектів мистецтв в регіональному вимірі. Питанням музикознавства присвячені дослідження О. Васюти, Л. Ігнатової, Л. Кияновської, В. Мітлицької, Л. Романюк, І. Рябцевої, С. Щітової. Хорове мистецтво різних регіонів вивчають І. Бермес, Л. Дорохіна, Р. Дудик, Ж. Зваричук, П. Ковалик, І. Матійчин, Л. Мороз, Р. Римар, І. Шатова. Наукові праці, що розкривають особливості становлення і розвитку різних видів інструментального виконавства визначаються достатньо широкою тематичною розмаїтістю. Музикознавців цікавлять різні аспекти фортепіанного мистецтва регіонів (О. Дітчук, З. Жмуркевич, Т. Медведнікова, С. Салдан, Л. Садова, С. Ханаєв), традиції і школи бандурного виконавства (О. Дубас (Ваврик), В. Дутчак, Л. Мандзюк, В. Мішалов, І. Панасюк, М. Підгорбунський, Т. Чернета), зокрема процес трансформації кобзарсько-лірницьких традицій Слобожанщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. досліджує В. Чуркіна. Львівські науковці досліджують регіональні гітарні традиції (В. Сидоренко), флейтове мистецтво в музичній культурі м. Львова ХІХ-ХХ століття (А. Карп'як), аспекти львівського камерно-ансамблевого музикування (О. Грабовська) та ін. Окрему групу досліджень становлять розвідки, присвячені питанням регіонального музичного фольклору та обрядової культури. В цьому напрямі слід відзначити дослідження західного регіону (О. Дудар, О. Смоляк), південного (В. Малина, С. Кириєнко, Л. Узунова,), східної України (О. Ліманська) та північного регіону (І. Клименко, Ю. Рибак).

Спільною рисою регіональних досліджень мистецтвознавчого спрямування є застосування методологічної бази історико-гуманітарних знань. Широко вживаними є методи ретроспекції, джерелознавства, реконструкції, а також історико-типологічний, жанрово-стильовий, естетико-культурологічний та аналітичний методи дослідження. Єдину методологічну основу дослідження щодо питань музикознавчого аналізу виконавського стилю хорової музики становлять естетико-культурологічний, жанрово-стильовий, історичний та функціональний підходи (дисертація І. Шатової). Методологічну основу досліджень регіонального музичного фольклору становлять функціональний, соціологічний, статистичний, історико-типологічний, мелографічний та лінгвістичний методи досліджень. Для дослідження етнографічного матеріалу різних етносів дослідники використовують компаративний метод.

У наукових працях мистецтвознавчого спрямування, що розкривають особливості функціонування образотворчого мистецтва в культурі регіонів, найґрунтовніше досліджено східний регіон України. Дослідників цікавлять різні аспекти цього напрямку, наприклад, О. Світлична аналізує художнє життя Катеринослава-Дніпропетровська кінця ХІХ-ХХ століть;

Т. Паньок досліджує процес стильової еволюції в іконописі Слобожанщини XVII-початку XIX століть; фотомистецтво, школу графіки, художньо-виставкову діяльність Харківського регіону вивчають О. Гладун, Т. Павлова, О. Циганко; витоки й шляхи формування художніх колекцій Луганщини досліджує Л. Борщенко.

Образотворче мистецтво Одеси середини XX – початку XXI століть вивчають О. Котова і А. Тарасенко. Науковці звертаються до питань теоретико-культурологічного аналізу феномену нонконформізму та міфологічних мотивів і образів у сучасній творчості одеських художників. В науковій роботі О. Котової запропоновано регіональний напрям дослідження нонконформізму, проаналізовано соціально-психологічні та культурно-естетичні аспекти. А. Тарасенко на основі системного підходу з використанням компаративного методу дослідження визначає основні типологічні напрями звернення до міфології в творчості одеських художників-неокласичний і фольклорний. В дослідженні використані метод мистецтвознавчого образно-стилістичного аналізу та іконографічний метод для вивчення впливу язичницької та християнської іконографії на формування нових виражальних засобів образотворчого мистецтва останньої третини XX – початку XXI ст. Схожа методологічна основа дослідження простежується і в наукових розвідках західного регіону (Т. Лупій «Інтеграція західноєвропейських художніх течій в образотворчому мистецтві Львова першої третини XX століття» та М. Приймич «Декоративне різьблення у сакральному мистецтві Закарпаття XVIII-XIX століття»). Це, зокрема, системний підхід, принцип історизму, історично-порівняльний, компаративний методи та методи мистецтвознавчих досліджень – систематизація, порівняльний аналіз, періодизація, класифікація.

Різноманітні аспекти театрального мистецтва регіонів України досліджуються в мистецтвознавчих наукових працях А. Білик, О. Волосатих, Н. Остроухової, О. Черкашиної, Л. Шиловой. Слід відзначити фундаментальне дослідження Н. Остроухової «Хронологічні та жанрово-стильові параметри діяльності Одеського національного театру опери та балету: до проблеми музикознавчої праксеології», що надає повне уявлення про діяльність театру періоду 1810-2005 рр. У дослідженні автор визначає провідні хронологічні та жанрово-стильові параметри діяльності Одеського театру на основі праксеологічного підходу. Саме праксеологічний підхід (від грецького: вчення про «активність», «діяльність»), на думку автора, «призводить до методично вагомих узагальнень стосовно історії музичного театру та можливостей її хронологізації, зокрема, потребує певного визначення організаційних умов творчої діяльності, наприклад, такого явища, як театральна антреприза, що активно відроджується останнім часом в українському суспільстві» [7]. Застосовуються також історичний, джерелознавчий та історіографічний методи дослідження.

У дисертації О. Волосатих «Музично-драматичний театр Правобережної України першої половини XIX століття в контексті міжнаціональних культурних зв'язків і художніх тенденцій епохи» із застосуванням комплексного підходу відображено цілісну панораму музично-театрального життя регіону першої половини XIX ст.; особлива увага автора, за допомогою порівняльного методу, концентрується на міжкультурних контактах і їх ролі в процесах становлення професійного театру. Автором застосовується міждисциплінарний підхід, зокрема, залучені принципи суміжних гуманітарних наук – естетики, історії, культурології, історії мистецтва.

Регіональні дослідження історичного спрямування (Г. Борейко, С. Виткалова, О. Караульна, Н. Крижановська, С. Шукліна) розкривають передумови становлення культури регіону, відтворюють загальні культурні тенденції та хронологію подій, висвітлюють причини й наслідки зв'язків між політичними, історичними й соціокультурними процесами, характерними для досліджуваного регіону задля створення загальної панорами. Роботи історичного спрямування мають переважно джерелознавчий характер, їх методологічна база спирається на загальнонауковий принцип історизму. Залучаючи до наукового обігу великі масиви архівних матеріалів, дослідники відтворюють цілісну культурно-мистецьку картину

життя певного регіону.

У дослідженні Г. Борейко «Культурне життя Рівненщини у 50-60 роки ХХ століття: тенденції та особливості розвитку» для вирішення поставлених завдань використані спеціальні методи дослідження – структурно-функціональний, аналітико-концептуальний, компаративний (для зіставлення однотипних явищ), статистичний (для дослідження динаміки розвитку культурних осередків), хронологічний, метод якісного аналізу. Характерним для досліджень історичного спрямування є також системний підхід, який сприяє виявленню структурно-типологічних особливостей історико-культурних процесів.

Аналіз регіональних досліджень культурних процесів в Україні свідчить про високий рівень зацікавленості вітчизняних науковців проблемами регіональної культури. Регіоніка, як самостійне направлення культурології, сприяє вивченню окремих регіонів країни, як унікальних і неповторних соціокультурних одиниць в географічному, історичному та культурному аспектах. Проаналізовані дисертаційні роботи дають уявлення про переважні методологічні напрями – історичний, порівняльний, ретроспективний, аналітичний, історико-типологічний, джерелознавчий, компаративний, структурно-функціональний, статистичний методи. Найбільш широко науковцями застосовуються міждисциплінарний, системний і комплексний підходи до вивчення культурно-мистецьких явищ. Існуючі методологічні засади не вичерпують всіх напрямів вивчення культури. Серед актуальних питань сучасної культурології в Україні М. Левенець визначає такі: «створення системи найзагальніших принципів, положень і методів, що становили б пізнавальну основу осмислення як загальних тенденцій в сучасній українській культурі, так і окремих суспільно-культурних явищ, зокрема трансформаційних процесів у культурі, формування національного культурного простору та впливу глобалізації на культуру і свідомість суспільства; теоретичні та історичні питання розвитку культури – вироблення методів, способів і процедур дослідження» [5].

У результаті аналізу регіональних досліджень культури України можна зробити висновок, що найбільше увага науковців зосереджена на дослідженнях культурних процесів періоду кінця ХІХ – початку ХХ століть. Така ситуація зумовлена їх інтенсивною динамікою розвитку в цей період у більшості регіонів України.

Залишаються певні прогалини у вивченні періоду кінця ХХ – початку ХХІ ст. Характерним для цього історичного періоду стали нові соціокультурні відносини, що виникли в складному й повному протиріччю процесі відродження й розвитку української національної культури. На сучасному етапі відроджуються етнічні й національні традиції, тому осмислення процесів, що відбуваються сьогодні в культурній сфері, виявлення особливостей і тенденцій розвитку культури й мистецтва дає можливість комплексно проаналізувати культурно-мистецькі явища, сприяє формуванню сучасної системи духовних і культурних цінностей.

Список використаної літератури

1. **Верменич Я. В.** Історична регіоналістика в Україні / Я. В. Верменич. – К. : Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 21–23.
2. **Закович М.** Культурологія : українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / М. Закович. – К. : Знання, 2007. – 581 с.
3. **Кравченко А.** Українська музична культура в контексті дослідження проблем культурологічної регіоніки / А. Кравченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>.
4. **Кушнір В. А.** Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / А. В. Кушнір ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – 39 с.
5. **Левенець М. В.** Методологічні засади в сучасній культурологічній освіті / М. В. Левенець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.Nbuv.gov.ua>.

6. *Мурзина И.* Феномен региональной культуры: бытие и самосознание : автореф. дисс... д-ра культурологии. Спец. 24.00.01 – «Теория и история культуры» / И. Мурзина. – Екатеринбург, 2003. – 47 с.

7. *Остроухова Н. В.* Хронологічні та жанрово-стильові параметри діяльності Одеського національного театру опери та балету : до проблеми музикознавчої праксеології : автореф. дис... канд. мистецтв. : 17.00.03 – «Музичне мистецтво» / Н. В. Остроухова. – О., 2010. – 18 с.

8. *Попков Ю. В.* Питирим Сорокин и социокультурный подход / Ю. В. Попков, Е. А. Тюгашев // П. Сорокин и актуальные проблемы современности. Наследие. – 2013. – № 3. – С. 10–24.

9. *Ржевська М. Ю.* Музыка Наддніпрянської України першої третини ХХ століття у взаємодії та перетвореннях соціокультурних дискурсів : автореф. дис... д-ра мистецтв. : 17.00.03 – «Музичне мистецтво» / М. Ю. Ржевська. – К., 2006. – 37 с.

10. *Смоліна О. О.* Монастирі Слобідської України другої пол. ХVІІ – початку ХХ століть як історико-культурне явище : автореф. дис... канд. мистецтв. : 17.00.01 – «Теорія і історія культури» / О. О. Смоліна. – Х., 2003. – 21 с.

11. *Студенніков І.* Регіоналістика і регіонознавство : проблеми методології та категоріального апарату / І. Студенніков // Регіональна історія України : зб. наук. ст. – 2007. – Вип. 1. – С. 67–78. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crs.org.ua>.

Резюме

Пропонується аналіз тематичних напрямів та методологічних підходів вивчення регіональної культури в Україні. Визначені пріоритети дослідників на географічному, часовому, тематичному рівнях.

Ключові слова: регіональна культура України, тематичні напрями, методологія культурологічних досліджень.

Summary

Moskvichova Y. Thematic tendencies and methodology of the contemporary researches of the Ukrainian regional culture

The article gives the analysis of thematic tendencies and methodological approaches to the Ukrainian regional culture studying. The researchers' priorities at geographical, temporal, thematic levels are defined.

Key words: regional culture of Ukraine, thematic tendencies, methodology of culturological studies.

Аннотация

Проанализированы тематические направления и методологические подходы изучения региональной культуры в Украине. Определены приоритеты исследователей на географическом, временном, тематическом уровнях.

Ключевые слова: региональная культура Украины, тематические направления, методология культурологических исследований.

Надійшла до редакції 27.12.2013 р.